

Az elismerés tétje

Az etnikai alapú politizálás paradoxonjairól

Absztrakt

Szalai Júlia a „cigánykérdés” etnikai és szociális dimenzióinak összemосódásának okait és következményeit vizsgálva arra jut, hogy e dimenziók szétválasztása lenne a problémák megoldásának alapfeltétele. De vajon értelmezhető-e a roma etnicitás a társadalmi egyenlőtlenségek és azok alapvető oka, a diszkrimináció nélkül? Az elmúlt időszakban a kulturális különbségek túlhangsúlyozása a romákkal kapcsolatos politikai és közgondolkodásban és ennek következményei (rasszizmus és diszkrimináció, az etnikai ellentétek kiéleződése, a szegénység etnicizálása, a „romapolitika” gettósítása) csakúgy, mint a romák önszerveződésének kérdései a politikai folyamatokat befolyásoló fogalmak, kategóriák átgondolására készítetnek, mindenekelőtt a roma etnicitás mibenlétével kapcsolatban. Írásomban a roma mint diszkriminált, megbélyegzett kisebbség helyzetének értelmezésére teszek kísérletet különféle elismeréspolitikai elméletek segítségével, melyeket abból a szempontból tekintek át, mennyire érzékenyek a különböző jellegű különbségekre. Az elismerés elméleteinek alapfeltevéseit és céljait vizsgálva arra a következtetésre jutok, hogy a (kulturális) különbségeknek szubsztantív értéket tulajdonító értelmezésekben paradox módon éppen hogy elsikkadnak a különbözőség lényeges vonásai, depolitizálódik a „másság”, ezért az ezekre az alapokra épülő politikai program korlátozó hatású. Másfelől azonban a másság kategóriáit dekonstruáló elméleti megközelítések nehezen fordíthatók át politikai cselekvésbe.

Kulcsszavak: romák, elismerés politikája, társadalmi különbségek, etnicitás, kultúra

A romákkal kapcsolatos politikai és közgondolkodást Magyarországon a rendszerváltás óta a társadalmi leszakadás, a szociális probléma kulturális kérdésként történő kezelése – a „szegénység etnicizálása” –, ezzel együtt pedig az etnikai meghatározottság kérdésének tisztázatlansága, ugyanakkor túlbecsült jelentősége jellemzi. Közkeletű vélekedés, hogy adatvédelmi okokból illetve a politikai korrektség diktátuma folytán az etnikai besorolás olyan törvényes és etikai akadályokba ütközik, amelyek lehetlenné teszik a problémák feltárását, a megfelelő intézkedések foganatosítását, a világos és tárgyilagos helyzetértékelést. Ehhez képest sorra hozzák a romákat megbélyegző rendészeti, politikai intézkedéseket, milliárdokat költöttek el „roma programoknak” aposztrofált közpolitikai beavatkozásokra, és gátlástalanul burjánzik az előítéletes, rasszista beszédmód. A törvény megengedi az „etnikai adatok” gyűjtését, a többé-kevésbé kódolt „cigányozást” pedig nem tudja féken tartani. Tekintve, hogy a „kulturális különbözősége”, „etnikai másságra” történő hivatkozásoknak éppenséggel kedvez a jelenlegi politikai kultúra, inkább az ilyen típusú különbségek túlhangsúlyozása és a más jellegű különbségekre (gazdasági, szociális, politikai egyenlőtlenségekre) való rávetítése jelent gondot. A szakpolitikai tétlenség, a „célzott” támogatások céltalansága, a diszkrimináció megfoghatatlansága – a politika renyheségén, sőt cinizmusán túl – konceptuális természetű problémákra utal. Hogyan tisztázható a roma etnicitást övező fogalmi zavar? Mit tehet ezért az elemzés, és mit a politika?

Az elismerés-politikai paradigma alkalmazhatósága a romákra

A roma népességet érintő, rendre megfeneklő társadalompolitikai beavatkozások háttérében felsejlik a problémát definiáló fogalmi megközelítéseknek, az alkalmazott kategóriáknak a kisebbség és a többség viszonyát évtizedek óta terhelő hamis diagnózisokban, terminológiai csúsztatásokban, reménytelenségre ítélt identitás-törekvésekben tetten érhető alkalmatlansága, melyet olyan érzékletesen elemez 2000-es tanulmányában Szalai Júlia (Szalai 2000). Érdemes ehhez az íráshoz visszanyúlni, hiszen könnyen meglehet, a beavatkozások megtervezéséért és végrehajtásáért felelős intézményrendszer alaposan feltárt hibái és hiányosságai mellett (ÁSZ 2018, Balogh et al 2013) a Szalai által elemzett, politikai-ideológiai torzítások okozta szemléletmódbeli bizonytalanságnak tudható be, hogy folyton csődöt mondanak a roma népesség szegénységének, kirekesztettségének, elnyomásának felszámolására tett intézkedések.

Szalai bírálatainak lényege a „cigánykérdés” etnikai és szociális dimenzióinak korokon és rendszereken átívelő összemosása a kormányzati politikában. A szocialista időszakban ennek háttérroka a kulturális különbözőség és így az etnikai hovatartozás kérdésének tabusítása volt, eredménye pedig a kényszeremancipáció kudarca és ennek következménye, az, hogy a romák „etnikai másság[át] a rendszer más utakra terelte: hátrányos szociális helyzetet, büntetőjogi esetet, fogyatékossgot 'csinált belőle’”. A rendszerváltás óta az összemosódás épp fordítva, a szociális mozzanatnak a kisebbségiben való feloldódásában nyilvánul meg. Ezt Szalai amiatt tartja „veszélyes társadalmi állapot” kiindulópontjának, mert „[a]z újabb keletű fogalmi 'feloldódás' [...] szociálisan gettósítja a kisebbségi kérdést, miközben szélsőségesen etnicizálja a szociális kérdést”, és olyan politikai válaszokat eredményez, amelyek „etnikai hovatartozás függvényében differenciálják egyes elemi emberi és szociális jogok gyakorlati értelmezését”. Hogy a váltás miért következett be, azt Szalai egyrészt a korábbi felállás bumerángthatásának tudja be, másrészt a szociálpolitikai rendszer átalakításával magyarázza, ezen belül pedig azzal, hogy elmaradt a cigányság mint célcsoport „különleges” mivoltának meghatározása. Végsősoron Szalai amellet érvel, hogy a kisebbségi és a szociális dimenzió szétválasztása volna az egyedüli útja annak, hogy a roma kisebbséget visszahelyezzék a jogaiba – illetve, hogy a történelem során először élhessen velük. Ám vajon lehetséges-e ez? Azaz: elkülöníthető-e a roma identitás kisebbségi és szociális vetülete? Értelmezhető-e a roma etnicitás a társadalmi egyenlőtlenség és annak alapvető oka, a diszkrimináció nélkül? Van-e helye, értelme a kulturális értékeket hangsúlyozó roma reprezentációknak? Felülírhatják-e ezek a stigmatizált romaképet és identitást? E kérdéseket az alábbiakban a gyakorlati politikai szempontokat számbavevő elismerés-elméleti megközelítésben kívánom megvilágítani, a többségi beavatkozások és a lehetséges kisebbségi identitásstratégiák felől vizsgálva a roma etnicitás mint társadalmi konstrukció alakíthatóságát.

Roma etnicitás és érdekképviselet

Az, hogy ki roma, egészen mást jelent a különböző kontextusokban, mindenekelőtt attól függően, hogy kinek a szemszögéből és milyen célból történik a meghatározás. (Ladányi-Szelényi 1997, 1998; Kertesi 1998; Szalai 2000) Az etnikai diszkrimináció érintettjei nem feltétlenül azonosak (és nem is várható el, hogy azonosuljanak) a magukat kulturális értelemben romaként definiálókkal, hiszen ez is egyfajta kényszerasszimilációs politika

volna.¹ Más kérdés, hogy egy kisebbség saját elhatározásból identitáspolitikai alapon szerveződhet az érdekeinek érvényesítése céljából. Ez vezethet etnikai öntudatosodáshoz, szeparatizmushoz, de akár asszimilációs törekvéseket is jelenthet. Akárhogyan is, amennyire közösségi a törekvés, annyira gyakorol nyomást az egyéb meghatározó tényezők (a politikai kultúra nyitottsága, a kisebbségpolitika paraméterei, a diszkrimináció szorítása) mellett az egyéni identitásra. Az identitásválasztás szabadságának alapjoga a legjobb esetben is intézményesen és tartalmilag egyaránt erősen korlátozottan érvényesíthető, a kollektív identitások pedig híven tükrözik ezeket a kereteket, hiszen egy csoport önazonosságát, önképét a megélt kollektív tapasztalatokból leszűrt képződménynek tekinthetjük. Politikailag tekintve kisebbségi szempontból kettős cél fogalmazható meg: teret nyerni az önreprezentációhoz, és úgy alakítani azt, hogy adekvát módon reflektáljon a többségi kényszerekre. Ehhez képest a rendszerváltás óta a kormányzati politika olyan irányba terelte a romák ügyét és ügyük képviselőit, ahonnan nézve egyre kevésbé fogalmazhatók meg tiszta válaszok.

A romákat jellemzően erősen érintő szakpolitikai területeken hozott döntéseket, beleértve a kilencvenes évek elején kibontakozott kisebbségpolitikát, mindig is az uralkodó kormányok saját ideológiai-politikai érdekei diktálták. A gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkező romák ráadásul relatív hátrányba kerültek más, különféle dimenziók szerint hasonló helyzetű társadalmi csoportokkal (nem roma szegények, más nemzeti kisebbségek) szemben is. Az érdemi válaszok demokratikusan kontrollált politikai folyamatban történő kiérlelése helyett az európai normáknak történő látszatmegfelelésért kirakatpolitikát folytató hatalom szempontjait a zavaros, manipulálható kategóriák szolgálják. Így a szociális és etnikai megközelítések keveredéséből származó problémák hatékony orvoslása, a dilemma szakszerű kezelése helyett a döntéshozók az elkenős megoldások mellett maradtak. Meg sem kísérelték tisztázni a konceptuális kérdéseket a romák tényleges politikai részvételének, képviselőitől lehetővé tételével, ami az egyedüli módja volna a torzító, előítéletes többségi politika kiigazításának és a passzív romaképből (ld. diszkrimináció áldozata) fakadó stigma feloldásának. Ehelyett a „romapolitika” mint üres jelölő megteremtésével válaszoltak a „romakérdésre”. Ez az önkényesen bármilyen tartalommal megtölthető, konzisztenciát nélkülöző politikai kategória állandósítja a szociális és etnikai dimenziók feloldatlanságát és testesíti meg a romák lealacsonyítását.²

A romák „különleges helyzetét” úgy ismerte el (konstatálta, intézményesítette) tehát az állam, hogy félresiklatta a kisebbségi érdekképviselőt, így az érintetteket megfosztotta a politikai egyenlőségük kivívásának esélyétől, attól a lehetőségtől, hogy az – egyébként gettósító, mondvacsinált és káros – „romapolitika” alanyaiból a sorsukat maguk irányító, önképüket (viszonylag) szabadon alakító cselekvő állampolgárokká váljanak. Ez az örökkön kísértő hatalmi mozzanat, ti. a jogfosztottság állapota meghatározó a 'roma' etnicitás jelentésében, megtapasztalásában, minden kulturális adalék ehhez képest nyer értelmet. Alapvető jelentőségű a romák reprezentációs hátránya. Ennélfogva a „félreismerésük” (*misrecognition*) végletes, ám mindennapi megnyilvánulása annak a minden önreflexiót nélkülöző, áldozathibáztató többségi álláspontnak az érvényesülése, amely belsővé válva (ld. öngyűlölet) az önértékelésük teljes elvesztéséhez és sorozatos asszimilációs kudarcokhoz vezet. Ilyenkor a külső meghatározottság teljes mértékben összeecsúszik a belsőnek vélt „kulturális”

---

¹ Ennélfogva a „megerősítő intézkedések” (affirmative action) és a „különbözőség politikája” (politics of difference) legitimációs bázisa is elvileg különbözik, noha a gyakorlatban gyakran esúszik össze az indoklásuk.

² Ld. pl. a milliárdos állami „roma költségvetést” olyan tételekkel, mint az alapvető szolgáltatások biztosítása, vagy a szociális szolgáltatások nyújtására, közmunkaprogramok szervezésére kényszerített kisebbségi önkormányzatokat.

tartalommal. Ám a külső kényszerek, az elnyomás negligálása a roma reprezentációkban ugyancsak a félreismerés minősített esete. Úgy tűnik tehát, a romák mint származásuknál fogva megbélyegzett, etnikai alapon diszkriminált kisebbség valamilyen formában elkerülhetetlenül félreismerésnek vannak kitéve, mondhatni ez formálja az (ön)képüket.

Feltevéseim szerint az etnicitás kérdését övező homály, az etnikai hovatartozás jelentésére és jelentőségére vonatkozó ellentmondásos elképzelések nagymértékben felelősek azért, hogy az – állami és a civil szféra által sokáig egyaránt irányadónak tekintett – integrációs törekvések kudarcot vallottak vagy a visszajukra sültek el. Ezen nem segített az állami struktúrákban és intézményi gyakorlatokban alkalmazott, tipikusan burkolt etnikai kategorizáció (ld. területi vagy szociális alapú célzás), amely elfedi a romákat etnikai hovatartozásuk alapján érintő problémákat. A félreértelmezések folytán az állami roma politika a diszkrimináció felszámolása helyett inkább további hátrányokat okozott, amennyiben alapot szolgáltatott a kirekesztés és stigmatizáció különböző formáinak (ld. „kivételezettek”, „érdemtelen szegények”, „élhetetlenek”, „paraziták”). A romák jog- és érdekérvényesítési küzdelmei pedig minduntalan azt a paradoxon helyzetet idézik elő, hogy az etnikai hovatartozás jelentőségének hangsúlyozásával maguk is hozzájárulnak a társadalmi megosztottság képzetéhez és realitásához, aminek kárvallottjai aztán óhatatlanul megint a romák lesznek.

Mindezért megkerülhetetlen az etnicitás kérdése: egyrészt, mivel a romaként megjelenők hátrányos helyzetének eredete mindenképpen a (kívülről történő) megkülönböztetésben keresendő³, másrészt pedig, mert – úgy a politizálás jelenlegi intézményes keretei, mint általános logikája folytán – a politikai önszerveződés és a válaszlépések kimunkálása során elengedhetetlen az adott sérelmeket elszenvedők körének meghatározása. A diszkrimináció kiküszöbölésén túl a kisebbségvédelem európai normái ráadásul bizonyos különjogok biztosítását is előírják, amelyek – akár adekvátak, akár nem a romák szempontjából – jó esetben hozzájárulhatnak a társadalmi státuszuk javulásához.⁴ Ahhoz tehát, hogy a romák problémáit helyükön lehessen kezelni, illetve a romák megfelelő eszközök birtokába juthassanak érdekeik érvényesítéséhez, érdemes egyedi esetükre vonatkoztatva tisztázni az etnikai hovatartozás jelentőségét annak különféle vetületein, értelmezésein keresztül, az eltérően megfogalmazott, ám egyaránt integrációs törekvésként aposztrofált politikai célok vonatkozásában. Ez az elemző feladat olyan fogalmi keretet igényel, amely felöleli egyrészt az identitás, közösség és kultúra, másrészt a megbélyegzés, előítéletesség, diszkrimináció és rasszizmus problematikáját, egyszerre mind irányt mutatva a politikai intézkedések és társadalmi törekvések számára. Megfelelően tág értelmezésben az *elismerés politikája* alkalmas lehet erre a célra.

Függetlenül attól, hogy a „romák” etnográfiai értelemben sem tekinthetők egységes csoportnak, egyre nyilvánvalóbban arra kényszerülnek, hogy önálló etnikumként képviseljék az érdekeiket. Azt, hogy a roma kisebbség mint etnikai csoport önreprezentációs képességének kérdése döntő fontosságra tett szert, nem a kulturális diverzitás divatos eszméje ihlette; a változás a romák által etnikai hovatartozásuk okán elszenvedett, egyre fenyegetőbb sérelmeknek, a velük szembeni fokozódó rasszizmusnak tudható be. Ilyen helyzetben az elismerés politikájának közvetlen célja a kisebbség tagjainak – életben maradásuknak, testi épségüknek, nem pedig „kultúrájuknak”, hagyományaiknak – védelme. Ugyanakkor a

³ Ez akkor is igaz, ha a romák nem azonos mértékben, és nem is egyforma hátrányokat szenvednek.

⁴ Túl azon, hogy a nyelv- és kultúramegőrzésre kihegyezett 2003-as kisebbségi törvény nem veszi egyáltalán számításba a romák speciális helyzetét és a megcélzott területen is szűken szabja meg a kisebbségi önkormányzatok közjogi jogosítványait, az állítólagos célok finanszírozásának elmaradása folytán a romák még e kollektív jogokkal sem élhetnek. (Kovats 2000; Szalai 2000)

kulturális értékek felmutatása közvetve a kisebbségi alapon történő önszerveződést, illetve a társadalmi megbecsültség kivívásának ügyét szolgálja.

Az alábbiakban először az elismerés politikája körüli elméleti vitákat vázolom fel azzal a szándékkal, hogy bemutassam, az egyes irányzatok – a különbözőség eltérő értelmezése révén – milyen elemzési szempontokat nyújtanak az etnikai illetve faji alapon megkülönböztetett kisebbségek társadalmi problémáinak megértéséhez, illetve milyen „recepteket” írnak elő méltányosságról és igazságosságról alkotott elképzeléseik érvényesítésére. Ezután az elismerés elméleteinek alkalmazhatóságát vizsgálom a diszkriminált kisebbségek – különös tekintettel a magyarországi romák – esetére. Kritikai észrevételeimmel azt kívánom érzékeltetni, hogy az etnikai alapú politizálás paradoxonja nem engedi meg, hogy elvont, tiszta elvek érvényesülését kérjük számon a gyakorlati politikán.⁵ Mindazonáltal megfogalmazható az a leíró és normatív értelemben egyaránt mérvadó kritérium, hogy a roma (ön)meghatározás olyan formái tekinthetők politikailag relevánsnak, amelyek a diszkriminációra fektetik a hangsúlyt, vagyis egyértelművé teszik, hogy szemben valamiféle etno-kulturális lényeg feltételezésével, mindenekelőtt a hátrányos megkülönböztettség folyamánként beszélhetünk ma roma közösségről. Ez a megfontolás pedig ahhoz a konklúzióhoz vezet, hogy a romák társadalmi elismertetését célul kitűző (identitás)politikák közül azok járulhatnak érdemben hozzá a romák társadalmi helyzetének tartós javulásához, amelyek – az etnicitás és a nacionalizmus paradigmáinak bizonytalanságain felülemelkedve – képesek következetesen szem előtt tartani, hogy elsősorban a rasszizmus megfékezése, a hatalmi eszközökkel létrehozott, kényszerítő erejű etnikai megosztottság felszámolása – ezáltal pedig az identitásválasztás szabadságának biztosítása – a cél.

Elméleti perspektívák

A társadalmi elismerés vagy elismertetés viszonylag újkeletű kifejezés a kortárs politikai törekvések leírására. Széleskörű értelmezhetőségénél fogva nem annyira politikai irányzatnak, mint inkább gyűjtőfogalomnak tekinthető, hiszen a kortárs demokratikus társadalmak hiányosságainak kimutatását és orvoslását célzó megannyi elképzelés és gyakorlat sarkkövévé vált. E sokrétűségből fakadóan nehéz, sőt talán férevezető is volna egyetlen elmélet alkalmazásával magyarázni az idetartozó jelenségeket, noha az egymással vitatkozó teóriák normatív töltetüknél fogva egységes magyarázatokra törekszenek. Az alábbiakban az elismerés két fő elméleti irányzatának – a kommunitariánus és a liberális-baloldali alternatívák – összevetésével igyekszem rámutatni néhány sarkalatos kérdésre, amelyek végiggondolása támpontokat adhat a romák és más hasonló helyzetű, diszkriminált népcsoportok elismerésért folytatott társadalmi küzdelmeinek elemzéséhez.

---

⁵ A roma közszféra fragmentáltságán egyfajta unortodox nacionalizmus vagy szupernacionalizmus életre hívásával igyekeztek úrrá lenni a kilencvenes évek első felében Magyarországon csakúgy, mint a nemzetközi szinten. Erről a jelenségről nem sok írás született (Csongor és Szuhay 1992; Vajda 2005). A nacionalizmust mint olyat a roma verzőjában is inkább sommásan elítélni szokás, mintsem kibontani, milyen sajátos konstrukcióról van is szó. A roma nacionalizmus a nemzetépítés bevett fogásaihoz folyamodik (miközben a hagyományos eszköztára, úgy is mint saját földterület, nyelv, írásos kulturális hagyomány, nem áll rendelkezésre), ám a létrehívott „képzelt közösség” nem a szokásos nacionalista politikai követelések táptalajául szolgál. A roma nacionalizmus olyan identitáspolitikai konstrukció, amely pusztán létével dekonstruálja a nacionalizmus rendszerét és ennek révén felfedi belső ellentmondásait, egyszerre jelenítve meg a nemzeti ideológia idejétmúltságát és ahistorikus magvát (naivitását) – azzal a paradoxonnal együtt, hogy egyelőre, tekintve a jelenlegi érdekérvényesítési struktúrákat, mégis megkerülhetetlen.

Az elismerés fogalmának szakirodalom- és közbeszédbeli elterjedése két alapvető fejleményhez kötődik. Egyfelől abból a felismerésből fakad, hogy a modern jóléti államban támadó problémák nem egyszerűen elhibázott újraelosztási politikáknak tudhatók be, ezért nem is oldhatók meg pusztán felülről irányított reformok révén; ehelyett a közszféra egészét szükséges átalakítani, mégpedig úgy, hogy a társadalmi követelések mind szélesebb köre válják megjeleníthetővé és politikailag kezelhetővé. Másfelől arra vonatkozik, hogy a társadalmi változásokat sürgetők világviszonylatban egyre inkább a saját közösségük jellegzetességeire, egyedi igényeire, kulturális értékeire hivatkozva adnak hangot a fennálló társadalmi renddel kapcsolatos elégedetlenségüknek és igyekeznek érvényesíteni az általuk képviselt csoport érdekeit.

Az elismerés politikájának létjogosultságára alapvetően kétféle magyarázat született, melyekből eltérő célképzetek és megoldási módok következnek. Az egyik szerint a modern demokráciák új korszakba léptek, amennyiben a polgárjogi mozgalmak egyenlősítő törekvéseit kiegészítve vagy kiszorítva megjelent a különbözőség politikája az erős kulturális identitással rendelkező – paradigmátikusan etnikai – kisebbségek védelmére. A kortárs politikának ezt az olvasatát tették magukévá az elismeréspolitikai multikulturalista hirdetői, mint Charles Taylor, Will Kymlicka és Axel Honneth. A másik megközelítés a társadalmi egyenlőtlenségek strukturális okainak feltárásával mutatja ki, hogy az igazságosság elemi feltétele a társadalmi hátrányokhoz vezető megkülönböztetés felszámolása. Ebben a perspektívában az elismerés politikájának alanyai a marginalizált, alá-, sőt megvetett kisebbségek, a különbözőség pedig nem annyira érték, mint inkább hibás társadalmi működések következménye. Ennek a baloldali kritikai irányzatnak a fő képviselője Nancy Fraser.⁶

Az első értelmezésben a jelenkori konfliktusok mindenekelőtt kulturális kérdések körül keletkeznek és különféle identitások megerősítésével és intézményes védelmével orvosolhatók a bizonyos kulturális sajátosságokkal rendelkező, és ezen az alapon megkülönböztetett bánásmódot igényelő illetve érdemlő csoportokat/közösségeket alkotó egyének erkölcsi/mentális jóllétének biztosítása, illetve a közösségek és kulturális hagyományok fennmaradása érdekében. Charles Taylor híres esszéjében (1992) a modernkori politizálást meghatározó morális elvek történetiségét áttekintve ebben a szellemben különbözteti meg az egyenlő jogok politikáját a kulturális identitás elismerését célzó különbözőségelvű politikától. Némi bizonytalanságot hagyva akörül, miért is tört be a (kulturális) identitás kérdése a politikába,⁷ Taylor a felvilágosodás (Rousseau, Herder) eszmétörténeti hagyományát az identitás pszichológiájának meglehetősen konzervatív elméletével (Erik Erikson) ötvözve áll ki az elismerés politikájának szükségessége mellett, amellet érvelve, hogy az egyediség hangsúlyozása haladóbb a különbségekre vak, egyenlőségelvű liberalizmusnál. Honneth (1996) elmélete szintén szociálpszichológiai univerzálékot ötvöz morálfilozófiai fejtegetéssel. Az elismerésért folytatott küzdelem fogalmára épülő társadalomelmélete ugyancsak evolucionista keretben, lineáris morális fejlődés gyanánt értelmezi a történelmet, amely során fokozatosan kibontakoznak az elismerésre épülő viszonyokban strukturálisan benne rejlő emancipatorikus erkölcsi tartalmak.

---

⁶ A másik fő vita a liberalizmus értelmezésével, az elismerés politikájának és elméleteinek mint liberalizmus-kritikának a filozófiai és jogelméleti kereteivel kapcsolatban bontakozott ki (ld. Cooke 1997; Habermas 1998; Meehan 1994). Erről a kérdéskörrel e tanulmányban csak érintőlegesen lesz szó.

⁷ Taylor lényegében azt állítja, hogy az identitás azóta érdekes, amióta problematikussá vált attól, hogy megszűnt a veleszületett társadalmi státuszhoz megfelelő, eleve adott elismerés. Másfelől az autenticitás korának eljövételéhez köti az elismerés jelentőségét. (Taylor 1994: 34-35) Egyik érvelés sem magyarázza azonban meg, miért vált a különbözőség politikájának kérdése különösen hangsúlyossá a múlt század utolsó harmadában.

A küzdelem teleologikus végcélja, a társadalomban mélyen rögzült alapvető és egyetemes értékeket magában foglaló „etikus élet formális fogalmának” megtestesülése nem kevésbé romantikus ihletettséggű és univerzalisztikus, mint Taylor autenticitás-ideálja és a közös értékhorizontt erre épülő eszménye.

A különböző etno- és szubkulturális csoportok követeléseiben azonban gyakran többrétűek annál, mint ahogy azt az elismerés politikáját a kultúra fennmaradását és a kulturális közösség túlélését szolgáló küzdelekként értelmező prominens elméletalkotók vélik. A sajátos kulturális értékeket, a sokféleség társadalmi tényét vagy ideálját hangoztató beszédmód különféle jellegű és léptékű programokat rejthet magában: alkalmas lehet úgy különbözőség-, mint egyenlőségelvű, szeparatista vagy integrációs törekvések támogatására, egyaránt felhasználható emberi, politikai, civil vagy éppen szociális jogok érvényesítésének eszközéül. A társadalmi elismerés kérdése ráadásul olyankor is ott kísért, amikor nincsen külön artikulálva. Ha a szegénység, munkanélküliség, rossz lakásviszonyok elleni küzdelmek aktivistái nem nevezik is meg a nélkülözéshez vezető komplex társadalmi okokat és nem teszik szóvá az anyagi jellegű problémákhoz társuló, illetve azokat előidéző egyéb, kirekesztettségéből, megvetettségéből fakadó sérelmeket, ezekkel akkor is számolni kell. Valamely társadalmi csoport negatív megkülönböztettségének felszámolása, illetve kultúrájának, nyelvének, identitásának elismerése pedig magával vonja a társadalom anyagi erőforrásainak átcsoportosítását. Következésképpen az anyagi javak újraelosztására és a társadalmi elismerésre vonatkozó sérelmek, igények és intézkedések összefüggő rendszert alkotnak (Fraser 2000). A modern társadalmak komplexitása folytán eleve megkerülhetetlen a problémák szimultán jelenlétének, együtthatásának kérdése avagy az interszekcionalitás problémája. Az elismerés politikája ezért nem csak hogy sokféle irányultságú lehet, hanem egyszerre több szempont és érdek érvényesítésének eszközéül is szolgálhat. Emellett a társadalmi (érdek)csoportként való fellépés és a követelésekre adott állami reakcióknak a különféle társadalmi csoportok percepcióját, megítélését befolyásoló következményei ugyancsak elemezhetők ebben az értelmezési keretben.⁸ Egyfelől gyakorlatilag bármely társadalmi vagy állami törekvés alakítja – manifeszt vagy látens módon – az elismerés viszonyait, ezért minden esetben érdemes megfontolni, hogy egy-egy követelés vagy intézkedés milyen hosszú távú hatást gyakorolhat a megkülönböztetések rendszerére és ezáltal a csoportközi kapcsolatokra. Másfelől az elismerés politikái a legkülönbözőbb társadalmi problémákra kereshetik a választ. Analitikusan nézve ezért érdemes különválasztani a különféle politikai mozgalmak, intézkedések társadalmi elismerésre vonatkozó tartalmát és a megjelenésükben elismerési politikának minősülő törekvések eszköztárát.

Az elismerés politikája empirikus értelemben tehát igen heterogén jelenség, különféle megnyilvánulásait ezért nem könnyű egységes elméleti keretbe foglalni. Mindazonáltal már csak azért is indokolt a próbálkozás, mert az ilyen elméletek óhatatlanul normatív jellegűek is, amennyiben valamilyen társadalmi eszményhez képest értelmezik és értékelik a szóban forgó politikai ambíciókat és konkrét lépéseket. Annak eldöntéséhez, hogy a különféle elismerési politikák mennyiben jogosak – vagyis összeegyeztethetők-e a társadalom legitim, adott esetben liberális és demokratikus alapelveivel, az egyenlőség eszményével, illetve milyen értékek alapján igazolhatók (vagy elvetendőek), és vajon progresszívnak tekinthetők-e, azaz bírnak-e emancipatorikus töltettel – különféle átfogó teóriák születtek. Ezek az elméletek azonban nem feltétlenül alkalmazhatók többféle társadalmi és kulturális formációra, törekvésre, például, mivel nem értelmezik dinamikusan és összetetten a társadalmi különbségeket, hogy kimutathatóvá váljanak az összefüggések a társadalmi konfliktusok

---

⁸ A különféle intézkedések ilyen, szándékolt vagy nem szándékolt mellékhatásainak megragadására alkotta Nancy Fraser (2000) a „gyakorlati elismerés-hatás” (*practical recognition effect*) kifejezést.

különböző okai (például rasszizmus és diszkrimináció, az elismeréssel és a redistribúcióval kapcsolatos sérelmek), illetve az ezekkel szembeni fellépés módjai (antirasszizmus, antidiszkrimináció, célzott szociálpolitika, identitáspolitikák) között. Honneth és Taylor pszichológiai univerzálékra épülő liberalizmus-bírálatát e tekintetben elmarad Fraser strukturális társadalomkritikája mögött. Előbbieknél a társadalmi elismerésre vonatkozó igények védhetőségéről szóló fejtegetések összecsúsznak magának a jelenségnek – azaz az elismerés politikájának, ezen belül is az identitással kapcsolatos diskurzusok és törekvések térhódításának – a magyarázatával; ezen a ponton az elméleti megközelítés normatív és leíró aspektusai nem különülnek el egymástól. Taylor és Honneth teleologikus szemléletében a morális igények kvázi-automatikusan hívják életre az elismerés politikáját. Másfelől Fraser is inkább – a társadalmi igazságosság mércéjével mért – politikai célokról és ezek stratégikus összekapcsolásáról beszél, homályban hagyva az elismerésért folytatott mozgalmak, küzdelmek létrejöttének a feltételeit.

Összefoglalva: a kisebbségi lét okán elszenvedett hátrányok tudatosításának és felszámolásának mikéntjére vonatkozó, identitásközpontú szóhasználat jelentősen átformálta a politikai gondolkodást és intézményrendszert a nyugati demokráciákban, ezzel új mederbe terelve a politikai cselekvést. Az elismeréssel kapcsolatos sérelmek azonban gyakran abszolutizáltak, azaz a konkrét társadalmi összefüggések közül kiragadva jelennek meg az elméleti megközelítésekben, a jóvátételükre vonatkozó elképzelések pedig hiányosan értelmezik az igazságosság fogalmát és vitatható módon leszűkítik a megoldandó problémák halmazát illetve azok körét, akiknek kijárna a felvázolt igazságos bánásmód. A politikai érzékenységek és beszédmód megváltozásával együtt az ilyen elméletek is ludasak abban, hogy a szociális és gazdasági problémák rovasára felértékelődtek a kultúra és identitás kérdései, illetve a legkülönbözőbb politikai érdekellentétek etnikai/kulturális konfliktusok gyanánt jelennek meg a nyilvánosság előtt. Megnyilvánulásaikból ítélve a társadalmi küzdelmek súlypontja a múlt század utolsó harmadában valóban eltolódott a kulturális szféra felé – ám éppen ezért nem tanácsos leegyszerűsítve értelmezni a kulturális rend befolyásolására irányuló törekvéseket, és pláne nem téveszthető szem elől a kulturális konfliktusokra tett hivatkozások mögötti problémák sokfélesége. Az „elismerés politikája” nem feltétlenül egy adott közösség szokásainak, kultúrájának fennmaradását szolgáló politikai törekvés és eszközrendszer (mint Taylornál), de nem egyszerűsíthető le a szimbolikus politizálás igazságosság-központú keretezésére sem (ld. Fraser). Abban, hogy ez az irányzat a kortárs politikai kultúra látványos és intézményesült formája lett, kétségkívül szerepe van mind az etno-nacionalista törekvéseknek, mind pedig a kitaszítottak, megalázottak emberi méltóságán esett sérelmeivel kapcsolatos fokozódó tudatosságnak. Ugyanakkor a kortárs politikai gondolkodásmódot, jog- és intézményrendszert jellemző „kulturalizmus” elharapódzása és az ebből meríthető stratégiai előnyök folytán voltaképpen *bármilyen* társadalmi törekvés előszeretettel jelenik meg „elismerésért folyó küzdelem” gyanánt.⁹ Ha tehát a szóban forgó társadalmi törekvések manifesztációit nézzük, tartalmi meghatározás helyett a politizálás újszerű *nyelvezeteként* is értelmezhetjük a jelenséget, miáltal elkerülhetők lesznek a mibenlétére vonatkozó magyarázatok kényszerű csúsztatásai és finomodhatnak a leegyszerűsítő megközelítések. Egyszermind az is szemléletesebbé válik, miért kezelendők óvatosan az elismerés fogalmára apelláló, általános érvényű koncepciók emberi szükségletekről, politikai jogokról és társadalmi igazságosságról a kulturális értékek védelmét illetve kulturális konfliktusok megoldását hirdető mozgalmak esetében.

---

⁹ Ez a kijelentés a társadalmi küzdelmek megjelenésére, reprezentációjára vonatkozik, nem azonos tehát Honneth vagy Iris Marion Young (1997) redukcionista, azaz a redistribúciós küzdelmeket is végső soron elismerésért folyó harcként értelmező álláspontjával.

A különbözőség problémája az elismerés elméleteiben

A társadalmi mozgalmak és társadalompolitikák normatív, igazságosság-szemponitú vizsgálatánál felmerül a kérdés, miként esik latba a különbözőség (ténye vagy feltételezése), amely egyszerre utal a társadalmi egyenlőtlenség problémájára és a kulturális diverzitás ideáljára. Politikailag nézve a dilemmát az jelenti, vajon mennyiben célszerű és indokolt „kulturális másságot” emlegetni, pláne ennek megőrzését célként meghatározni olyankor, amikor a (vélt vagy valós) különbségek szorosan összefüggnek a társadalmi egyenlőtlenségekkel és a kirekesztő/szegregáló mechanizmusokkal? Másfelől: lehet-e hatékonyan fellépni a diszkrimináció és a marginalizáció ellen az érintett társadalmi csoportok megnevezése, lehatárolása és megerősítése nélkül? Az ilyen kérdések megválaszolásakor érdemes például az olyan rasszjellegű kisebbségekre gondolni, mint az amerikai feketék vagy az európai romák: esetükben ugyanis annak hangsúlyozása, hogy valamiféle megkülönböztetett kulturális jelleggel bírnak, egyszerre válhat az elnyomás eszközévé (azaz tekinthető a rasszizmus kódolt formájának) és a társadalmi felemelkedés zálogává (amennyiben elősegíti a politikai identitásformálódást). Az efféle kisebbségek helyzetének értelmezése alkalmas terepet biztosít a különbözőség problematizálásához, megbontva a társadalmi elismeréssel kapcsolatos domináns diskurzust, amely a – kifejezetten az (etno)kulturális mezőben értelmezett és önmagukban problémátlanok tekintett – különbségek fenntartásának legitimációjával és ennek mint öncélként a megvalósítását segítő politikai megoldások kimunkálásával foglalkozik. Az alábbi fejtegetés arra a gondolatra épül, hogy alapvetően a különbözőség mibenlétéről és következményeiről alkotott elképzeléseiken múlik, hogy az egyes teoretikusok miben látják az elismerés értelmét, tartalmát, politikai szerepét. Amellett érvelek, hogy a különbözőség számtalan vonatkozását, úgy a mögöttes társadalmi problémákat, mint a benne rejlő lehetőségeket, paradox módon elfedi, ha célként vagy eredményként tartva mindenáron immanens értéket tulajdonítunk neki (vagyis kritikátlanul kezeljük), míg ha esetleges és megváltoztatható társadalmi ténynek tekintjük, menten nyilvánvalóvá válik, milyen személyes és kollektív jelentőséggel bír a másság (ami alapján azután kritika tárgyává tehető).

Ugyancsak paradoxikus, hogy a másság merev értelmezése az elismerés filozófiai megközelítésében éppen az egyén (*self*) dialogikus szerkezetéből (Taylor), szigorúan interszjektív (*'crude intersubjectivism'*) felfogásából (Honneth) adódik. Taylor az elismerés elméletének pszichoanalitikus forrásai közül (ld. interakcionista tárgykapcsolat elmélet) kiharadt az az alapvető freudi gondolat, hogy a személyiség ellentétes belső instanciák konfliktusainak eredménye, azaz negatív erők is formálják (nem pedig rombolják).¹⁰ Az interszjektivitás elmélete eleve nem engedi meg a belső lényeg feltételezését. Eszerint végsősoron különbözőségükben ismerszenek fel – vagy úgy is mondhatnánk, hogy elkülönbözödés útján jönnek létre – az egyének, társadalmi csoportok vagy „kultúrák”.¹¹ A minden belsőlegességet (*inwardness*) nélkülöző egyén törekvéseit, irányultságát pusztán a külvilág normatív elvárásai (és a külvilággal kapcsolatos normatív várakozások), illetve az ezekből fakadó erkölcsi kötelességek szabják meg. Belső dinamizmus híján az egyén egy kulturális közösség pozitív elismerés-függő képviselőjeként (Taylor),

¹⁰ Honneth Hegel tudat-fenomenológiáját is úgy vette át, hogy kihagyta belőle a nulladik szakaszt, amikor, még a Másikkal való találkozás előtt, kialakul egyfajta kezdeti tudat.

¹¹ Az interszjektivitás elmélete alapján az egyén elsősorban is az elsődleges gondviselőjétől való elkülönbözödés révén, önreflexiók során alakul ki. Etnikai csoportokra is rávetíthető ez az elmélet (ld. Barth 1969). Ez az interakcionista felfogás olyan mértékben zárja ki a belső tartalmakat (*inwardness*), ami viszont felveti kérdést: *mi* vajon a kezdet kezdetén a reflexió tárgya?

illetve alapvetően sérülékeny, elismerésre törekvő lényként (Honneth) egydimenziós, statikus képletet alkot. Ennek messzemenő következményei vannak az elismerés-elméletek identitás-, kultúra- és társadalomfelfogására nézve. Ilyen megközelítésben az identitás befejezett tényként (nem folyamatosan változó, esetleges jellemzőként), elismerést érdemlő (és nem az elismerés illetve el nem ismerés folyamatában alakuló) instanciaként jelenik meg, a kulturális különbözőség pedig eleve adottnak van feltüntetve. Emiatt az elismerés és el nem ismerés (*nonrecognition*) illetve félreismerés (*misrecognition*) polarizált világában a kultúra képe leegyszerűsítő és a társadalmi előrehaladás ábrázolása is igen egysíkú. Ami a (politikai) célt illeti, Taylornál a kultúrák közös értékhorizontjának képzete sok tekintetben merev és végsősoron hierarchizált, Honneth „etikus élet”- és szolidaritásfogalma pedig meglehetősen elvont és élettelen. Egyik sem veszi igazán figyelembe, hogy a sokféle érték nem pusztán együtt létezni, rosszabb esetben egymást elnyomni képes, hanem a kölcsönhatások révén maguk is gazdagodhatnak, alakulhatnak – de azt sem, hogy a különbségek nem csak értékeket, hanem egyenlőtlenséget, elnyomást is jelentenek. A „túlhajtott” elismerés képzete tehát nem tűnik alkalmasnak sem az egyén belső vívódásainak, késztetéseinek, vágyainak mint a kollektív térben zajló konfliktusok lenyomatának az elemzésére, sem a kulturális és társadalmi különbségek komplex okainak és együttes hatásainak, ezen keresztül pedig általában a társadalmi változásoknak a teoretizálására.

Történetileg nézve a társadalmi elismerés politikája több forrásból ered: egyaránt visszavezethető a feketék jogegyenlőségéért folytatott amerikai polgárjogi mozgalmakra, a különféle (szub)kulturális közösségek és identitások elfogadtatására irányuló, 1970-es évekbeli amerikai „új társadalmi mozgalmakra” és a továbbélő gyarmati uralmi formák ellen vívott posztkolonialista küzdelmekre. E törekvésekben közös, hogy az igazságtalanságok felszámolásának és a kiegyenlített erőviszonyok megteremtésének szándéka az emberi méltóság helyreállításához, ezen keresztül pedig a hegemónikus hatalmi rend, a kirekesztő, megbélyegző társadalom kritikájához kapcsolódik. Az 1990-es évek különféle nemzetiségpolitikai fejleményeinek hatására a kifejezés etnikai színezetet kapott és a multikulturalizmus paradigmáján belül nyerte el mai jelentését. Abból, hogy az akkori társadalmi küzdelmek látszólag nem a javak egyenlő elosztásáért és a törvény előtti egyenlőségért folytak, hanem különböző kultúrák és életmódok – vagyis a „jó élet” különféle elképzeléseinek – érvényre juttatását keresték, az elismerés politikájának jelentős elméletalkotói komoly elméleti konzekvenciákat vontak le. Taylor és Honneth élesen különválasztja az elismerést célzó követelések egyetemes és egyedi vonatkozásait, ez utóbbiakat tartva a *par excellence* elismeréspolitikának alapjának és tétjének. Mindazonáltal a jogegyenlőség jegyében zajló diszkriminációellenes küzdelmek (például az amerikai polgárjogi, a feminista, az LMBT stb. mozgalmak) résztvevői szintén „közös értékhorizonttal” rendelkező, identitás-alapú közösségeket alkotnak, amelyek a saját csoporttulajdonságaik elfogadtatására (is) törekszenek, vagyis kifejezetten nőként, feketeként stb. követelik a jogegyenlőséget. Az integráció mint politikai cél és az egyenlőség mint igazságossági kritérium tehát nemhogy kizárná a szempontok, érdekek partikuláris nézőpontból való megfogalmazását, hanem egyenesen megkívánja, hogy a politikai cselekvők tudatában legyenek az általuk képviselt vagy megcélzott társadalmi csoport sajátos helyzetének, specifikus problémáinak, felismerjék, hogy céljaik csak úgy érhetők el, ha a csoport társadalmi percepciója átértékelődik, és ezen az alapon képesek legyenek politikailag ütőképes kollektív identitások kialakítására illetve elfogadtatására.

Mindemellett a liberális democráciákban – a szabadság és a politikai részvétel zálogaként – komoly elvi és gyakorlati jelentőséggel bír az önkifejezés, ezért méltányosan kezelendők, sőt támogatandók az ilyen irányú késztetések. A mégoly elvont és sokak szerint korlátolt

hagyományos autonómiafogalomban is benne rejlik az (egyéni és kollektív) önmeghatározás lehetősége.¹² Sőt, az autonómia gyakorlása mintegy megkívánja az egyediség, vagyis a saját meggyőződése szerint cselekvő személyiség kialakulását (ld. J. S. Mill). A klasszikus autonómia-ideál tehát lényegében összeegyeztethető az elismerés politikájával, és legfeljebb akkor és annyiban korlátozhatja a különféle identitás-diskurzusok kibontakozását, amikor és amennyiben – a koncepció szintjén – érzéketlen az esélyek egyenlőtlenségére az autonómia (az autonóm cselekvőképesség) kivívásának folyamatában, illetve amiért minden esetben magától értetődőnek tekintődik az autonómia mint ideál iránti fogékonyság.¹³ Ráadásul, lévén, hogy a normatív szempontból irányadónak tekintett, a képviseleti elv szükségszerű demokratikus deficitjét ellensúlyozó deliberatív demokrácia feltételezi az érintettek közvetlen beleszólását a döntéshozatalba, a politikai részvétel gyakorlati megvalósulásához egyenesen nélkülözhetetlen a csoportképviselet és az egyéni autonómia együttes megléte, egyensúlya. A reprezentativitás csak abban az esetben nem üres forma vagy képzet, ha a hasonló élethelyzet, társadalmi státusz stb. alapján létrejön az érdekek és értékek közössége. Mivel ezek megfogalmazása és képviselése – a racionális párbeszédén túl – morális és érzelmi dimenzióval is bír, a demokrácia tulajdonképpen az autonóm egyének *mint* (különféle) csoportidentitással rendelkező, aktív állampolgárok részvételét, közös cselekvését kívánja meg.

Ha az identitásformálódás eddig is a politizálás szerves része volt, és az autonómia fogalma legalábbis megengedő az egyedi jelleg kinyilvánításával kapcsolatban és lehetővé teszi a csoportérdekek kifejezését, vajon miért vált egyszeriben kritikus kérdéssé az identitás képviselése mint a különbözőséghez való jog? Valóban paradigmaváltás következett volna be a modern politikában, mivel kicserélődtek a politikai cselekvés mozgatórugói, és olyan társadalmi igények merültek fel, amelyek meghaladják a hagyományos liberalizmus elvi-elméleti és intézményes kereteit? Más szóval szükségessé teszi-e az identitás és a kultúra kérdéseit feszegető elismerés politikája a liberális demokrácia alapelveinek átértékelését annak érdekében, hogy a modern társadalmak befogadóbbá váljanak a (kulturális) különbözőségek iránt?

Az, hogy politikai küzdelmek az egyedi jelleg kinyilvánításával a közösség megerősítésére törekedjenek, nem újdonság: a nacionalista törekvések vagy a vallási mozgalmak mindig is ilyen módon fogalmazták meg és érvényesítették az érdekeiket. Az elismeréspolitikai közvetlen előzményének mégis az egyenlő méltóságot és a redisztributív igazságosságot követelő mozgalmak tekintendők: ezek folytatásaként, a beváltatlan ígéretek megvalósításának eszközeként jött létre. Mögötte az a belátás húzódik meg, hogy az 1960-as évek amerikai polgárjogi közdelmek során elért sikerek részlegesek maradtak, ugyanis a *de*

---

¹² Erről ld. Habermas hozzájárulását az elismerés politikája körüli vitához, különös tekintettel a demokratikus alkotmányos állam biztosította keretek között zajló „politikai-etikai diskurzusra”, amelyben autonóm egyének különféle értékek mentén a nemzet közös (és folyton változó) politikai identitásának kimunkálásán fáradoznak (Habermas 1994).

¹³ A társadalmi/kulturális különbségek jelentőségét hangsúlyozandó a jogérvényesítés kapcsán (különös tekintettel a politikai részvételre) került a célkeresztbe a liberális intézmények által előfeltételezett – vagyis eleve adottnak tekintett – egyéni autonómia kérdése. Míg a liberalizmus hívei az autonóm egyén kialakulásának és/vagy megnyilatkozásának eltérő körülményeit, lehetőségeit firtatják, addig a radikális kritikusoknak magának az autonóm szubjektum mint ideál koncepciójával gyűlik meg a bajuk (ld. Foster 1999; Cooke 1997), mely számukra a liberális értékrend elnyomó jellegét teszi nyilvánvalóvá (Taylor). Kérdés azonban, hogy a másfajta alapelveket, értékeket előtérbe állító ideológiák miért is volnának kevésbé elnyomóak? Az értéksemlegesség eszméje, még ha utopisztikus is, legalább kijelöli az irányt a tolerancia, a sokféleség el- és befogadtatása felé, megfelelő intézményes garanciák megléte esetén pedig valós tartalommal tölthető fel. (Erről ld. pl. Habermas (1994) alkotmányozási modelljét.)

jure jogegyenlőség nem vezetett *de facto* társadalmi egyenlőséghez sem a feketék, sem egy sor más jellegű kisebbség esetében. Mivel pedig a jóléti rendszer önmagában alkalmatlan a felmerülő problémák kezelésére, a kulturális rend, ezen keresztül pedig a politika és hatalomgyakorlás normáinak megkérdőjelezésére és átalakítására van szükség. A társadalomkritika feladata eszerint nem csak a hátrányt okozó, végsősoron állami mulasztások pellengérré állítása; a diszkrimináció-ellenes küzdelemben mondhatni logikus következményként maga a társadalmi rend normatív szemléletét és (csoportközi) viszonyait meghatározó kulturális és politikai rendszer – a liberális demokrácia – került terítékre.

A liberális államban megvalósuló társadalmi integráció többrendbelileg gyanússá vált. A „létező” liberalizmus kétes (elsősorban is az imperialista és gyarmatosító politikákban játszott) történelmi szerepét és politikai megvalósulásait kifogásolók (pl. Mehta 1999; Hall 1986) mellett megjelentek azok, akik szemében a liberalizmus mint eszmerendszer önmagában is ellentmondásos, hazug. Ebben a felfogásban, az elfogultságok kiküszöbölhetetlenségére hivatkozva, mindenekelőtt a liberalizmus kultúrasemlegessége, és ezáltal az eljárások tisztaságának (a procedurális liberalizmus alapkövetelményének) lehetősége vált vitatottá. Innen már csak egy lépés a liberalizmus mint hatalmi ideológia és rend kritikája: ha a döntések óhatatlanul értékalapon születnek és ezek együttese alakítja az intézményrendszert, a liberális állam hatalmi érdekeket szolgáló, hegemonikus értékszemléletet testesít meg. A liberalizmus eszerint „harcos hitvallás” (Taylor), amely irrelevánsnak beállítva valójában elkeni a kulturális különbözőségeket, elhallgattatja az eltérő meggyőződésűeket, homogenizálja és uniformizálja az állampolgárokat.

Az absztrakt, procedurális liberalizmus (elsősorban is Rawls-i elméletének) „közösségelvű” (kommunitariánus) bírálói – Taylor, Kymlicka, Walzer, Honneth – a közösséget egybetartó etikai kötelek fontosságát hangsúlyozva, ugyanakkor az egyéni autonómia elkötelezettjeiként, egyfajta félutas megoldást keresnek az individualista liberalizmus és a közösség elsőbbségét hirdető republikanizmus között. Ez a minőségileg újnak mondott liberalizmus a kulturális közösségeket illető kollektív jogok bevezetésével intézményesülne, aminek igazolásul a szerzők pszichológiai törvényszerűségektől kezdve demokratikus elvekig hoznak fel érveket, a kultúra megmaradásának ügyére kihegyezve a kérdést. Ezek szerint az egyén integritása, lelki épsége és a közéletben való részvételi képessége végsősoron a („saját”) kultúra védelmének múlik. Mivel a kulturális csoporthovatartozás illetve a kulturális közösséget jellemző, állandónak tekintett jegyek az egyéni identitás elemi részét alkotják, az adott kulturális formáció el nem ismerése sérti, sőt károsítja az egyént.¹⁴ Taylor szemében a hagyományos liberalizmus nemcsak elavult, hanem elnyomó jellegű is, mivel idegen tőle mind a (vállaltan) kultúra-központú szemlélet, mind pedig a kollektív jogok intézménye.¹⁵ A korszerűség követelménye, a jogos igények kielégítése alapvető változást sürget: egy olyan politikai berendezkedés megteremtését, amely a közösségi érdekek előtérbe helyezésével legitim módon korlátozza az egyéni szabadságot – a kultúra kérdéseiben is.

---

¹⁴ Taylornál a sikeres identitások kialakulása a tét, és ezt a folyamatot akadályozza, hogy a hagyományos liberalizmus megtagadja az elismerést, miáltal „hamis, torz és csökkent értékű létbe börtönzi be az egyént”. Ennélfogva az „állítólagosan igazságos és különbségekre vak társadalom...embertelen [és] erősen diszkriminatív”. (Taylor 1994: 25, 43.)

¹⁵ Taylorral szemben Kymlicka nem érez feszültséget az egyéni és kollektív jogok között (hiszen kollektív joggyakorlás eddig is létezett). Számára mindössze annak megállapítása jelent problémát, mely kisebbségi csoportok részesülhetnek külön jogokban, illetve milyen jellegű jogok illetik meg a különféle státuszú etnikai kisebbségeket.

A kulturális különbözőség elismerése, elismertetése azonban konceptuális és gyakorlati értelemben véve egyaránt ellentmondásoktól terhes célkitűzés. Önmagában mivel az a kultúrafelfogás, amelyből ered, különálló, egymástól jól elhatárolható kulturális egységek feltételezésére épül, az elismerésnek elvileg külső nézőpontból, azaz valamely más kultúrát képviselő nézőpontból kell származnia. Ugyanakkor az elismerés tárgya nyilvánvalóan csakis olyasvalami lehet, az adott közösségre jellemző kulturális folyamatok és eredmények, világnézeti és életmódbeli sajátosságok olyan aspektusára irányulhat, amely értelmezhető, tehát megadja magát a kívülálló megfigyelő számára, aki óhatatlanul a saját értelmezési kereteit, értékelésre vonatkozó normáit fogja alkalmazni. Az elismerés aktusa tehát nem lehet mentes a saját értékítélettől. Az elismerés ideális kölcsönösségével kapcsolatban további problémák merülnek fel, amelyek már kifejezetten a hatalom kérdésére irányítják rá a figyelmet. Ha másért nem, azért, mert a kiindulási helyzet eleve aszimmetrikus: az elismeréstől megfosztott kisebbség küzdelme a többségi kultúrát megtestesítő intézmények átalakításáért.

Feloldhatatlannak tetsző dilemmáról van szó, hiszen a kisebbség jogait kell megvédeni a többségi elnyomással szemben. Kérdés azonban, milyen pozícióból és milyen elképzelések, elvek mentén. Taylornál az, akitől az elismerés várható, érzékelhetően hatalmi pozíciót foglal el, és ebben a helyzetben alkot értékítéletet.¹⁶ Mindezt figyelembe véve nem csoda, hogy Taylor meglehetősen önkényesen határozza meg a védelmet érdemlő kultúrák körét.¹⁷ Elméletének normatív vonatkozásait lényegében a külső ítéző értékszemléletét tükröző elnagyolt, differenciálatlan, végsősoron kirekesztő kultúráképre és identitásfelfogásra alapozza, miközben érzéketlen marad a különbözőségek létrejöttét, jellegét és következményeit illető kortárs jelenségek (diszkrimináció, marginalizáció, minorizáció, hibridizáció) iránt.¹⁸ Ekképpen a taylori liberalizmuskritika voltaképpen megismétli az általa kifogásolt hibákat, amennyiben egy univerzálisnak (és ennél fogva voltaképpen semlegesnek) feltüntetett kritériumrendszer révén kizárja és így láthatatlanná teszi a szerinte külön védelemre (sőt, figyelemre) nem méltó kulturális közösségek, formák, megnyilvánulások sorát.¹⁹

---

¹⁶ Noha Taylor hivatkozik Gadamer tézisére a „horizontok egyesüléséről/összeolvadásáról”, a többes szám első személy gyakori használata azt sugallja, hogy valójában a „mi”, a többség adjuk meg az elismerést a kisebbségi helyzetben lévő „másiknak”.

¹⁷ „Feltételezhetjük, hogy minden emberi kultúra, mely jelentős időn keresztül mozgósított egy-egy teljes társadalmat, valami fontosat közvetíthet minden ember számára. Azért fogalmazok így, hogy kizárjam a társadalmak részleges kulturális közegét és a nagy kultúrák rövid fázisait.” Vagy máshol: „Pusztán emberi szinten azzal érvelhetnénk, ésszerű feltételezés, hogy a számos, más-más jellemű és temperamentumú embernek hosszú időn keresztül jelentéshorizontot biztosító kultúrák ... majdnem biztosan megérdemlik, hogy csodáljuk és tiszteljük azokat.” (Taylor, 1992: 66, 72.)

¹⁸ Homi K. Bhabha így bírálja Taylort: „Amikor megpróbálja normalizálni a kulturális különbséget, hogy az egyenlő kulturális megbecsülés fogalmát *egyenlő kulturális érték*ké változtassa, nem ismeri fel a részleges, kisebbségi kultúrák elkülönítő, „határszéli” időszakosságát”. (Bhabha 1993 [2008]) Taylor ugyanis a nacionalista modell alapján képzeli el a kultúrát: egy adott népcsoport ősi jellegének („genius”) kifejeződését látja benne, amely „nyelvében rejlő szellemiségében” lakozik. Ráadásul önmaga mint elméletalkotó pozicionálása – éppen azért, hogy a politikai döntéshozók és cselekvők felelősségteljes helyzetét vetíti előre – eleve és saját bevallása szerint is általánosításokra ad alkalmat: „az értékek kedvező megítélése paradox – vagy mondhatni tragikus – módon homogenizáló hatású.” (Taylor, 1992: 71.)

¹⁹ Bhabha posztkolonialista bírálata ezzel szemben nem magát a liberalizmust mint politikai filozófiát, hanem annak megvalósulását, kulturális önképét kezdi ki, nevezetesen azt kérdőjelezi meg, hogy „a demokratikus, liberális társadalom valóban egységes és horizontális volna”. (Bhabha 1993 [2008])

Honneth elméleti konstrukciója szintén érzéketlen a hatalom és az ellenállás kérdéskörére.²⁰ Habermasi fogalmakkal élve, nem derül ki belőle, hogyan is jutnak kényszerektől és korlátoktól mentes egyetértésre társadalmilag egyaránt hasznos, mégis eltérően értékelt teljesítményt nyújtó embercsoportok – márpedig ez volna az elismerésen alapuló viszonyok kiteljesedése. Másfelől Honneth simán elsiklik a lehetőség felett, hogy elnyomásban élők érvényt szerezhetnek a saját értékfelfogásuknak, ellenállhatnak a hegemónikus kultúra nyomásának, ami nem csak kulturális/morális közösségként való fennmaradásukat biztosíthatja, hanem oda is vezethet, hogy bekerülnek a kulturális kánonba. Nem tér ki rá, hogy az elismerésért küzdő társadalmi csoportok különbözőképpen vannak felvértezve a jelentések harcában, mely a társadalom normatív-szimbolikus rendjének kialakításáért folyik. Honneth egydimenziós modellje továbbá nem ad támpontokat a társadalom anyagi és szimbolikus újratermelődése közötti kapcsolat elemzéséhez, így alkalmatlan az egyenlőtlenségből származó különbözőség problematizálására.

Okkal feltételezhetjük tehát, hogy a kulturális identitás elismerésére épülő társadalompolitika többrendbelileg korlátozó hatású. Egyrészt, mert az elismerendő identitások halmazának megállapítása politikai tett és mint ilyen az aktuális (hatalmi, reprezentációs) erőviszonyokon múlik. Másrészt az elismerés jogosultságának kritériumait szükségképpen egységesen kell meghatározni, ami óhatatlanul leszűkíti mind az esélyes csoportok körét, mind pedig azok kulturális mozgásterét. Mindezért az ilyen elismeréspolitikai partikuláris érdekektől vezérelt új hatalmi struktúrákat hoz létre ahelyett, hogy kikezdené a domináns klasszifikációs rendszerek érvényességét. Ráadásul, amennyiben a politika meghatározó nyelvezetévé, eszközévé válik, behatárolja mindenfajta (egyenlőségre, befogadásra stb. vonatkozó) társadalmi igény kinyilvánításának lehetőségeit. A kulturális különbözőséget adottnak és értéknek tekintő, azt csoporttulajdonságként értelmező multikulturalista szemléletmód ezen felül megnehezítheti a valóban autonóm (vagyis a normától eltérő, szubverzív stb.) identitások elismerését (és így kialakulását is), hiszen az egyént a csoport reprezentánsaként előfeltételezi, politikailag tehát konzervatív, sőt elnyomó.

Visszás dolog tehát szubsztantív értéket tulajdonítani a különbözőségnek, ahogyan azt a társadalmi elismerés szűken értelmezett programja diktálja. Egyfelől, mert ezáltal objektívizálódnak, öröktől fogva adottként tűnnek fel, azaz depolitizálódnak az alapvetően konstruált, folyamatosan változó és bonyolult hatalmi mechanizmusok révén intézményesülő

---

²⁰ Honneth elméletét empirikusan arra az elképzelésre alapozza, hogy a félreismerés személyes élménye mint a társadalmi mozgalmak motivációs bázisa létrehozza a „társadalmi konfliktusok erkölcsi nyelvtanát”, amely megszabja az aktuális küzdelem célját. Modelljében azonban a társadalmilag „haladó” küzdelmek irányultságát olyan etikai keretbe helyezve értékeli, amely már általánosító és univerzalisztikus. Ráadásul nem magyarázza el, hogyan is jutnak maguk a cselekvők a közös eszményre. Honneth fogalma a „jó társadalomról” igencsak szubjektív, amennyiben nem ad támpontokat a különféle, de egyaránt legitim követelések értékeléséhez. Ráadásul eleve értéktelített (transzcendens, teleologikus célt jelöl), amennyiben az egyének nemhogy igénylik, de egyenesen „megérdemlik”, hogy elismerjék őket. Elméletének már az az alap gondolata, miszerint a személyes sérelemre adott reakciók érzelmi, nem pedig tudati jellegűek, így közössé válásuk (kollektivizálódásuk) kvázi-automatikus, megfosztja a (kollektív) cselekvőket attól a képességüktől, hogy (felelős és autentikus) véleményt nyilváníthatnak a fennálló társadalmi rendről. Honneth ugyanakkor a véleményformálás és véleménynyilvánítás valós akadályait sem veszi figyelembe. Elmélete nem foglalkozik sem az elismerési igények hatékony képviselőitől strukturális nehézségeivel, sem a hatalom hatásaival. Nem tudjuk meg, milyen elismerés-hatások vezetnek egyes társadalmi csoportok uralmához és engedik meg, hogy ezek fektessék le a társadalmi elfogadottság szabályait, amelyek másokat elszigetelnek, megfosztanak ettől a lehetőségtől. Nem derül ki az sem, hogy ez utóbbiak, a szempontjaik sikeres érvényesítéséhez, integrálásához szükséges erőforrások híján mikor vetik alá magukat a fennálló rendnek és mikor lázadnak fel ellene. Végképp kimarad az elméleti konstrukcióból az a lehetőség, hogy az adott elnyomott csoportok éppen a többségitől különböző, alternatív érték-mércék kifejlesztése révén képesek kulturálisan fennmaradni egy mégoly ellenséges társadalmi közegben.

kulturális különbségek. Másfelől pedig éppen a különbözőség lényege sikkad el: az a változás lehetőségét magában hordozó, kreatív potenciál, amely alkalmas lehet az identitás esszencialista felfogásának aláásására, hogy ezáltal megfoghanhasson a hatalom és az azt fenntartó ideológiák bírálata. Ezzel szemben, ha a különbözőséget az identitások konstitutív alkotóelemének tekintjük, vagyis a szubjektumot lényegileg befejezetlennek, önmagában elégtelennek – azaz elismerést igénylőnek – feltételezzük, már a szubjektivitás kialakulásának szintjén nyilvánvalóvá válik az elismerés (ideértve a félreismerést és az elismerés megtagadását is) konstruktív, transzformatív szerepe. (Foster 1999) Ebből pedig az következik, hogy az elismerés politikájának tétje több mint a pozitív viszonyulás, egy kultúra védelme, megbecsülésének kivívása: a küzdelem a társadalmi elismerés feltételeinek, az uralkodó osztályozási rendszerek átalakításáért folyik.²¹

Véleményem szerint tehát a politikai aktivizmus újfajta megnyilvánulásai nem magyarázhatók pusztán a különbözőség mint olyan iránt megnövekedett érdeklődéssel, aminek háttérében valamiféle romantikus autenticitás-ideál (Taylor) vagy a saját teljesítmények és eredmények értékelésére vonatkozó várakozások (Honneth) állnak. Ehelyett úgy gondolom, hogy az elismerés politikája régóta megoldatlan problémákat hozott a felszínre, teremtett nekik új értelmezési, politikai keretet, ám az ezekre adott és adandó válaszok nem kell, hogy szétfeszítsék a liberalizmus elvi kereteit – sőt, az ilyen irányú törekvések éppenhogy alááshatják az igazságossági törekvéseket. Különösen problémás különféle, arra érdemes „kultúrák” védelmében (egy fiktív) külső nézőpontból támadni a liberalizmus alapjait, nemcsak, mert paternalista viszonyt sejtet, hanem mert az efféle teoretizálás újratерemti a hegemonia problémáját, miközben éppen az ellen fogalmazódott meg. Társadalom- és kultúrakritikai szempontból üdvösebbnek látszik a liberalizmus belső bírálata, avagy kritikai dekonstrukciója, mégpedig olyan elvek alapján, amelyek bármilyen kulturális/ideológiai rendszerre illetve társadalmi berendezkedésre vonatkoztathatók. Az elismerés politikájának társadalomkritikai jelentősége így nem annyira világnézeti alternatívák felmutatásában áll a liberalizmus elfogultságainak bírálatához, hanem mindenekelőtt egy újfajta látásmód és nyelvezet elterjedésére utal, miáltal megjeleníthetővé tehetők az egyéneket csoportthovatartozásuk miatt érő igazságtalanságok okai – ám ugyanígy elsikkadhatnak az újraelosztás igazságtalanságai,²² csakúgy, mint egyes kisebbségi perspektívák a sikeresebben érvényesülő domináns szemléletmódokkal szemben. Az irányzat politikai szerepe egyfelől ehhez kapcsolódóan, a problémák megjelenítésében ill. elfedésében érhető tetten, másfelől pedig abban, hogy az identitás-központú beszédmód – a hatalmi harc belső logikájánál és a kortárs politikai beállítódásoknál fogva – elősegítheti az önszerveződést és az együttes nyomásgyakorlást a legkülönbözőbb jellegű társadalmi igények érvényesítéséhez.

Meglehet, az elismerés címszóval tárgyalt törekvések újszerűsége leginkább a politikai cselekvés dinamikájából fakad. Az elhúzódó problémákat folyamatosan át kell fogalmazni, az érdekek érvényesítése állandóan újfajta stratégiák bevetését teszi szükségessé, mivel célszerű szokatlan megvilágításba helyezni az uralmi/elnyomó mechanizmusok rejtett, ideológiai

---

²¹ Éppen az egyén interszubjektív felfogása miatt kétséges, hogy elegendő volna pusztán tiszteletnek vagy megbecsülésnek (*respect*) tekinteni az elismerést, és ne kellene figyelembe venni a félreismerés illetve az elismerés megtagadásának hatásait az egyén kialakulásában. A társadalom és a kultúra heterogenitásánál fogva maga a megbecsülés is többféle forrásból származhat és különféle jelentéseket hordozhat, vagyis az egyén nem csupán egyfajta megerősítés függvénye. A tisztelet megvonása (*disrespect*) pedig csak az elismerési viszonyok teljes átstrukturálásával küszöbölhető ki, vagyis nem elegendő a meglévő normák kiterjesztése vagy egyes értékítéletek felülvizsgálata. Végso soron mindig a különbségtétel és értékelés kritériumai jelentik a vita illetve küzdelem tárgyát.

²² Ld. Fraser kritikáját Iris Marion Youngnak vagy Axel Honnethnek az elismerési paradigmát totalizáló elméleteiről. (Fraser 2003, 2008)

alapjait. Az idetartozó jelenségek érdekességét pedig fokozzák a kulturális értékekre, együvé tartozásra stb. apelláló politikai beszédmód kisajátítására és visszaszerzésére tett kísérletek a kisebbségi-többségi viszonyrendszer alakítása során. Ezért anélkül, hogy kisebbiteni kívánnám a határozottan identitáspolitikai jellegű kulturális küzdelmek – e valóban újkeletű jelenség – jelentőségét, általában véve úgy gondolom, hogy a társadalmi mozgalmaknak nem annyira a célkitűzéseik, mint inkább – az identitáspolitika befolyásának köszönhetően – ezek *reprezentációja* változott meg. Ebben a megközelítésben az egyedi jelleg megerősítése nem feltétlenül végcélja, hanem eszköze is lehet a politikai küzdelmeknek, és a különbözőség kinyilvánítására való törekvés nem távolodik feltétlenül el a politikai aktivizmus korábbi – az autonómia, az egyenlő méltóság, az antidiszkrimináció – elve által kijelölt értelmezési tartományoktól (ld. Cooke 1997).

Időközben az elismerés mint a különbözőség politikája, ha hatékonyabbá vált is az intézményesülés révén, ugyanezért kezdi elveszíteni újszerűségét, egyre merevebben értelmeződik és alkalmasint az uralmon lévő klasszifikációs rendszereket szolgálja. A neoliberalizmus és neokorporatizmus korában az igazságosságért kiálló társadalmi mozgalmak az egyenlőtlenségek és erőszak, a kirekesztés és megfosztottság (disempowerment) neoliberalis rend okozta új formái ellen fogalmazódnak meg. A hatalommal szembeni ellenállás, a kirekesztettek és elnyomottak alulról szerveződő grassroots típusú, formájukban, eszközeikben olykor újat hozó mozgalmi jellegzetes korjelenségként megjelentek a különféle forrásokhoz hozzáférő, azokat magának kisajátítani vágyó elit mozgolódásai: a többségi érdekeket védő etnonacionalista mozgalmak, a saját pozícióikat féltő fehér középosztály lázongásai, az állam, a hadsereg, az egyház és az establishment más intézményeit támogató kampányok, a bevándorlókat, kisebbségeket kordában és félelemben tartó önbíráskodó (vigilante) akciók, valamint országos vagy nemzetközi civil szervezetek által irányított és finanszírozott programok.²³ Ezek is tipikusan kollektív identitásokra apelláló törekvések, ám nehéz volna őket a fentebb vázolt igazságossági elvrendszerek alapján értelmezni, illetve a társadalmi „haladás” zálogát látni bennük.

A kulturális különbözőség hangsúlyozása tehát még mindig kínál politikai lehetőségeket különféle, az egyenlőség jegyében fogant célok előmozdítására, a multikulturalizmus ideáljától való eltávolodás azonban nem kedvez a politikai sikernek, ha a többségitől eltérő identitások, kulturális gyakorlatok elismerése jelenik meg célként. Az alábbiakban az egyenlősítő törekvések néhány stratégiai vonatkozását tárgyalom az elismeréspolitiká mint eszközrendszer keretében. Az elemzésben nem a jelenlegi politikai tér függvényében, hanem inkább az általános, a korábbiakban felvezetett nehézségek felől nézve vizsgálom a kérdést. A „faji igazságtétel” érdekében folytatott küzdelmek az elismerés fogalmának és politikájának beépített strukturális ellentmondásainál fogva olyan paradigmaticus példát képviselnek, amelyen jól kimutathatók az elismeréspolitikai gyakorlati buktatói.²⁴

²³ Id. pl. <http://www.eui.eu/documents/rscas/research/mediterranean/mrm2008/02ws-description.pdf>

²⁴ Taylor egyik kritikusa, Lawrence Blum szerint "az egyenlő méltóság [megbecsültség] követelése a multikulturalizmus etikai előírásait", elsősorban is „rasszizmus-ellenes vagy általánosabban diszkriminációellenes vonulatát érinti, és ezért kifogásolja, hogy Taylor „kizárólag a ’különbözőség elismerése’ gyanánt állítja be az ilyen igényeket. Úgy látja, Taylor félreértelmezi a saját maga által felhozott példákat, hogy így támassza alá a tézisének arról, hogy a kortárs politikai beszédmódban szoros kapcsolat áll fenn a különbözőség és az értékek között, ami Blum szerint egyáltalán nem is igaz. Ezzel szemben amellel érvel, hogy „az a kívánalom, hogy ne kezeljék le valaki reprezentációját a szélesebb értelemben vett kulturális térben vagy az adott intézményben nem azonos azzal a megkülönböztető [egyedi] identitás elismerése iránti igénnyel – hogy az illetőt annak tekintsék, akként fogadják el, aki. Az előbbire sokkal inkább illik, amit Taylor ’demokratikus elismerésnek’ aposztrofál, mint a ’megkülönböztető elismerés’ fogalma.” (Blum 1998: 60)

Gyakorlati dilemmák

A különbözőség elismerése illetve hangsúlyozása a diszkriminált és stigmatizált kisebbségek esetében legalábbis visszás. Számukra általában nem méltányosságot fejez ki, nem sajátos értékeik megbecsülését jelenti, hanem az érintetteknek arra a tapasztalatára vonatkozik, hogy valamely etnikai, vallási, nemi, „faji” csoporthoz való (vélt) tartozásuk folytán sorozatos megaláztatásoknak vannak kitéve, a megkülönböztetett bánásmód pedig többnyire ahhoz vezet, hogy hátrányt szenvednek a társadalmi élet különféle szinterein. Ki lehet-e törni a kisebbségi lét börtönéből a kulturális különbözőségek hangoztatásával, felértékelésével? Nem erősíti-e az ilyen megközelítés azt a látszatot, hogy minden probléma oka és eredete a kulturális másságban keresendő? Hogyan valósítható meg a hatékony problémakezelés és érdekképviselet a társadalmi törésvonalak elmélyítése, a kirekesztő és szegregáló mechanizmusok fokozása nélkül? Mi mindenre terjed ki és hogyan formalizálható a negatív megkülönböztetettséggel szembeállító elismeréspolitikája? Végül hogyan kapcsolódik az etnikai/kulturális sajátosságok elismerése iránti igény az antidiszkriminációs küzdelemhez és a hatalom kérdéséhez?

Amikor egy társadalmi csoport elsősorban negatív folyamatoknak (elnyomás, kirekesztés, megbélyegzés) köszönheti a létét (percepcióját, a beletartozók tapasztalatait), olyankor a csoportot mint megkülönböztetett entitást, a csoporthatárokat megerősítő „pozitív elismerés” voltaképpen a megbecsülésként értelmezett „pozitív elismerés” megtagadásának felel meg. Felmerül ugyanakkor, hogy a diszkriminált társadalmi csoportok *mint* hátrányt elszenvedő kisebbségek elismerése nem csak megerősíti, hanem meg is kérdőjelezi a csoporthatárokat. Esetükben ugyanis a közös csoporthovatartozásra (identitásra) hivatkozó politikai fellépés rámutathat az elismerésben rejlő alapvető kettősségre. Arra nézve, mi tehető elismerés tárgyává, egyfelől az identitás (aktuálisan hangoztatott) *tartalma*, másfelől (eredete, szerkezete, politikai felhasználásai által meghatározott) *jellege* jön számításba. E kettősséget tekintve felvethető, hogy még a (tartalmi szempontból) reflektálatlanul ábrázolt és kifejezetten az együvé tartozás tudatát, képzetét erősítő (affirmatív) szándékkal képviselt kisebbségi identitás is felforgató (szubverzív) potenciált hordoz, amennyiben óhatatlanul magán viseli a csoportmeghatározás létrejöttének mikéntjét, a megkülönböztettség, kirekesztettség nyomait. Ezzel együtt kifejezetten emancipatorikus társadalmi elismerésnek csak az olyan, reflektált viszonyulás tekinthető, amely – az adott csoport által képviselt kultúra, értékek méltányolása mellett – azt is érzékelteti, explicitté teszi, hogy a sérelmek, igazságtalanságok eredendően magából a csoportmeghatározásból fakadnak. Az elismerés alapfeltétele ilyenkor a felismerés, hogy maga a csoport mint megkülönböztetett entitás léte részben legalább is a többségi társadalom, annak intézményei által folytatott kirekesztő, megbélyegző cselekedetek, megosztó mechanizmusok műve: félreismerés és el nem ismerés eredménye. Az a képtelen helyzet áll tehát elő, hogy „kutyaharapás szőrével” módjára egy negatívan meghatározott csoportot kellene pozitív elismerésben részesíteni, mégpedig kettős céllal: a megbecsülésének kivívása és a rajta esett sérelmek, a hatalom által elkövetett igazságtalanság leleplezése érdekében.²⁵ Ezzel szemben a diszkriminált kisebbségek esetében a kulturális közösséget természetesnek, létét öröktől fogva adottnak tekintő (illetve az eredet kérdését mitizáló vagy

---

²⁵ Ilyesfajta indíttatás vezérelte Paul Gilroyt, amikor a szilárd kontinensek között elterülő fluid vizek hiátusát mint metaforát alkalmazva „fekete Atlanti-óceánnak” (Black Atlantic) nevezte el az Afrikából Angliába és Amerikába hurcolt rabszolgák leszármazottjai által teremtett és képviselt kulturális formációt. A „modernitás ellenkultúrája”, mely pusztán léténél fogva felforgató potenciált hordoz, a kritikátlanul kezelt modernkori fejlődéssel, a berögzült történelmi gondolkodással, hegemon politikai és kulturális gyakorlatokkal szembeni állásfoglalásra készítet. (Gilroy 1993)

figyelmen kívül hagyó) etnonacionalista retorika – még ha az adott politikai szituációban, intézményes közegben eredményes is a csoport egységes fellépése, illetve társadalmi státuszának javítása szempontjából – nem érinti a problémák gyökerét, ezért jószerével nem képes felszámolni a hatalmi asszimetriát, hanem inkább újabb elnyomó mechanizmusokat hoz létre. A közösség és annak identitásának konstrukcionista felfogása tehát közelebb visz a problémák megértéséhez – de vajon a politikai megoldásokhoz is?

A mind politikai-gazdasági, mind pedig szocio-kulturális viszonylatban sérelmeket elszenvedők halmazát Fraser „bivalens csoportokként” határozza meg, akiknél az elnyomás két formája egymást erősíti, ezért felszámolásához egyszerre szükséges figyelmet fordítani az igazságosság materiális vagyis újraelosztásbeli és kulturális avagy értékeléssel összefüggő vonatkozásaira (Fraser 2000). Ez utóbbi, tehát az elismeréssel összefüggő vetületben a megoldást Frasernél nem a hagyományos identitáspolitikája jelenti. A lehetséges stratégiákat és azok kombinációit elemezve arra a következtetésre jut, hogy a „megerősítő” intézkedésekkel szemben általában előnyösebbek a negatív következményekkel járó megkülönböztetések strukturális alapjait kikezdő módszerek. Az elismerés vonatkozásában ez annyit tesz, hogy nem a külön entitásként felfogott kisebbségi kultúra, hanem a kulturális mező mint olyan – a társadalmilag jellemző attitűdök és intézményes formák együttese – kerül a fókuszba, és az identitások megszilárdítása helyett azok dekonstrukciója lesz a cél. Ez pedig az általuk megtestesített normákat bíráló „transzformatív” eljárások bevetését teszi szükségessé a fennálló hatalmi/uralmi viszonyok megváltoztatása érdekében.²⁶ Fraser ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a politikai cselekvés dinamikáját tekintve a dekonstrukciós megközelítés nem vezet kielégítő eredményre. Elméletét aktualizálva ugyanis felmerül a probléma, hogy a csoporthoz tartozás figyelembevétele (és ezáltal megerősítése) nélkül, a stabilnak tetsző identitások megbolygatásával nehéz, ha nem lehetetlen a politikai mobilizáció. Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy ugyanemmiatt problematikusává válik a sérelmeket elszenvedők körének meghatározása az antidiszkriminációs politika és a célzott megerősítő intézkedések számára.

Más szóval, a társadalmi elismerés tágabb értelmezésén alapuló programjának, amely reflexív módon áll hozzá a kulturális identitás kérdéséhez és igyekszik átalakítani az erről folyó, esszencializáló diskurzust, ugyancsak megvannak a maga korlátai. Olyan elméleti és gyakorlati megközelítésre van tehát szükség, amelyikbe belefér a csoporthoz tartozás korlátozott érvényű megjelenítése és ezen az alapon ütőképes politikai identitások kialakítása, más szóval az ú.n. „stratégiai esszencializmus”. Fraser igazságosságelvű, az emancipációs törekvések kívánatos irányát kijelölő elmélete azonban nem engedi meg ezt a kihágást. Álláspontjának merevsége abból adódik, hogy a kulcsprobléma felvázolásakor – nevezetesen, hogy miként kapcsolódnak össze és hogyan erősítik egymást a redisztribúcióval és az elismeréssel kapcsolatos sérelmek – nem fordít kellő figyelmet a politikai folyamat mediáló szerepére. Elvont és erősen formalizált érvrendszere elsősorban analitikus érdemekkel bír; annak a tételnek az alátámasztására szolgál, hogy az igazságtalanság két aspektusát egyszerre tekintve kimutathatóvá válnak a társadalmi hátrányok közötti összefüggések, kölcsönhatások, ami alapján kidolgozható a problémák mögöttes, strukturális okainak megszüntetésének programja.

Ám amilyen fontos a rendszerérzékeny szemlélet a problémák együttes kezeléséhez, ugyanannyira lényeges a problémák félreértelmezéséből (félreismeréséből) származó hibás

---

²⁶ Honneth-kritikájában Foster (1999) az elismerés (valamint az el nem ismerés és a félreismerés) performatív képességéről szólva kiemeli ezek szerepét a hatalommal szembeni ellenállásban, az uralkodó erőviszonyok átalakításában, és ezen az alapon az ideológia és az ellenállás elméleteinek újragondolását javasolja.

kezelési módok következményeinek átgondolása, a vizsgálat kiterjesztése a – mégoly félrevezető, átideologizált formában jelentkező – tünetekre. Valamely elhúzódó társadalmi konfliktus eltérő módokon ütközhet ki, hol egyik, hol másik vetülete kerülhet az előtérbe. Különösen egy olyan összetett problémahalmaznál, mint amelyet a „cigányügy” leegyszerűsítő, eltávolító kifejezése takar, többrétű társadalom- és politikatörténeti elemzésre van szükség.²⁷ A konfliktusok megnyilvánulásai ugyanis a társadalmi-politikai közegtől függően különbözőféleképpen értelmeződnek, ami további (társadalmi és politikai) következményekkel jár. A politikai kultúra és intézményrendszer alakulásával, ennek társadalmi hatásai folytán változik a problémák eredeti képlete. Mibenlétük megállapításához számolni kell a kurrens ideológiákhoz és az adott erőviszonyokhoz igazódó érzékenységekkel, és az ezek alapján hozott stratégiai döntésekkel, megtett politikai lépésekkel. A „torzító” hatás következtében egy elemeiben részben állandó problémaegyüttes egészen különböző formákat ölthet. Az átértelmezés folyamatára lehet úgy gondolni, hogy a lényegi problémákat elhomályosítják a különféle félrevezető reprezentációk, misztifikációk, ezért alkalmasint inadekvát politikai válaszok születnek, ami kétségtelenül Fraser tételét igazolja a strukturális okok felderítésének fontosságáról. E reakciók ugyanakkor olyan új helyzetet teremtenek, amelyekben addig ismeretlen problémák körvonalazódnak, korábban nem jelentkező konfliktusok robbannak ki, új igények fogalmazódnak meg, vagyis átalakul az – adott esetben társadalmi elismerést illető – politikai törekvések feltételrendszere, nyelvezete, célképzetei.²⁸

Ezért a kétféle – az újraelosztással és az elismeréssel kapcsolatos – sérelmek együttes kezelését illető stratégiai nehézségeken²⁹ túl érdemes figyelembe venni a domináns érdekeknek, ideológiáknak, intézményeknek a követelések kinyilvánítására, reprezentációjára és ezáltal tartalmára gyakorolt befolyását. Az, hogy napjainkban a csoportidentitások elismertetésének eszközkészlete hathatósan bizonyul a különféle társadalmi ellentétek megjelenítésére, érdekek kivívására, egyszerre utal ennek a megközelítésnek az innovatív potenciáljára és arra, hogy e beszédmód megfelel az uralkodó, legitimnek tekintett szempontoknak (tehát az uralmon lévők érdekeinek). Ez pedig annyit tesz, hogy az elismerés nyelvezetét sikeresen kisajátította a maga céljaira a társadalmi-politikai elit. Hogyan válhat akkor mégis az elismerési retorika a hatalomnélküliek ellenállásának, emancipációs küzdelmének eszközévé? És ilyenkor hogyan leplezhető le, küszöbölhető ki az elismerést valójában korlátozó hamis reprezentációk?

Nem csupán az önrendelkezés, a demokratikus részvétel elve indokolja, a kisebbségek beleszólását sorsuk alakulásába. Az antidiszkriminációs politikák elégtelensége és általában a „segítő szándékú” kezdeményezések alkalmatlansága arra, hogy gyökerestül kiirtsák a megkülönböztetést és az egyenlőtlenségeket tápláló ideológiákat (rasszizmus, szexizmus) és politikai attitűdöket (paternalizmus) is azt sugallja, hogy a kirekesztést, megbélyegzést elszenvedőknek kell együttesen fellépniük az egyenrangúság, a teljes értékű társadalmi tagság kieszközöléséért. A politikai küzdelemhez nélkülözhetetlen kollektív identitások kimunkálása szükségessé teszi a csoportképzést, szolidaritást és lehetőség szerint a csoportok közötti

---

²⁷ Ilyen kontextusba helyezi Szalai (2000) a magyarországi romapolitika ingadozását a problémák szociális és etnikai értelmezése között. Szalai a megfelelő válaszok kimunkálásának előfeltételét a két dimenzió különválasztásában, a problémák helyükön történő kezelésében látja, ami a jogosultságok alapjának tisztázását és a beavatkozásoknak az aktorok pozíciója függvényében történő értékelését is jelenti a kisebbségi-többségi relációban.

²⁸ Az etnikai radikalizálódás például nem önmagában az etnikai identitás, hanem politikai jelentőségének felismerését és alkalmazását jelenti, aminek tükrében a társadalmi elnyomás visszamenőleg is etnikai színezetet ölt és újabb sérelmekkel egészül ki.

²⁹ Fraser (2000) szisztematikusan elemzi a csoporthatókat megerősítő affirmatív, illetve az azokat dekonstruáló megoldások lehetséges és üdvös, illetve kevésbé hatékony kombinációit.

szövetségek létrejöttét, mégpedig a meglévő bázisokon, azaz a történelmileg kialakult formációk figyelembe vételével. A cselekvőképeség által megkívánt pozitív, aktív önkép kialakítása már önmagában politikai tettek minősül. A jelen körülmények között – tekintettel a politikai kultúrát általában jellemző vonzalomra a etnikai és nemzeti kategorizáció iránt – a megbecsültség kivívásához elengedhetetlen a közös kulturális jellegzetességek, értékek felmutatása, még ha ezek a sajátosságok részben kimódoltak, fiktívek is.³⁰ Egyedül ilyen stratégiák alkalmazásával ellensúlyozható a többségi társadalom által megtagadott elismerés okozta hiány, illetve hozhatók helyre a „félreismertség” (vagyis előítéletesség) okozta ártalmak, hiszen a kirekesztő, lekicsinylő beszédmód is kulturális jellegzetességekre apellál. Emiatt felvethető, hogy a mély struktúrák átalakítását célzó szubverzív, dekonstrukciós módszerek mellett már a célok artikulálásánál is nélkülözhetetlen a csoporthatókat nem bolygató, pusztán az értékelés irányát megfordító politikai fellépés.

A konkrét hatalmi harc lehetősége azonban sok esetben igen távoli. Ha létrejön is a közös sérelmek felismerése nyomán egyfajta csoportidentitás, az még nem válik automatikusan politikai mozgalom kiindulópontjává.³¹ Az identitáspolitika az alkalmazkodás igényéből is fakadhat, asszimilációs törekvéseket is jelölhet. A pozitív önkép lehet kompenzatorikus jellegű, mely esetben inkább megbékélést, a sérelmekbe való beletörődést vált ki, mintsem tettekre sarkallna; különösen politikai lehetőségek híján a személyes önbecsülés viszonylagos megóvásának, az egyén mindennapi túlélésének záloga, az „ellenállás művészetének” (Scott 1990) egyetlen kézzelfogható eredménye marad.³² Az is elodázhatja a politikai küzdelmet, amikor egy csoport idejekorán cselekvőképeséget tulajdonít magának: mondhatni elbizakodottá teszi a hatalom vélt közelsége. A kívülről jövő pozitív elismerés is kifejthet politikailag gyengítő hatást, amikor – tudatos többségi stratégiaként vagy kvázi-automatikusan, a fennálló rendbe illeszkedve – a kulturális szférába tereli a kisebbségi küzdelmeket és érdekképviseletet. Mindemelllett a kisebbség mint társadalmi egység érdekében történő cselekvés sem feltétlenül hozza jobb helyzetbe annak tagjait, amennyiben a csoport elismerése a csoporthatóak elismerése is egyben, és emiatt szegregált intézményi struktúrákhoz, ez pedig a társadalmi leszakadás fokozódásához vezethet. Ráadásul az esszencializáló elismerés korlátozza a személyes szabadságot és további egyenlőtlenségek okozója, mivel társadalmi-gazdasági pozíciójuktól, kulturális kötődéseiktől függetlenül eltérően érinti az egyazon csoporthoz tartozókat.

Mindezért jobb nem túlbecsülni a társadalmi elismerés politikai érvényét, értelmét. Másrészt érdemes gyanakvással kezelni az elismerés politikájának látszólag eredményes

---

³⁰ A megbélyegző 'cigány' megnevezés kiszorítása és a 'roma' népnév kiterjesztése egy kulturálisan amúgy sokféle tömegre egyszerre jelöli a politikai korrektség igényét és egyfajta politikai közösség formálódásának első lépését: az elismerési szándék megváltoztatását különféle politikai célok érdekében. Az új „képzelt közösség” megteremtését azonban behatárolják az uralkodó intézményes normák és keretek, amelyek politikai kényszerré teszik a „roma kultúra” megteremtését. A roma kultúra reprezentációi ennek a politikai indíttatásnak a figyelembe vételével értelmezendők és bírálhatók.

³¹ Ebből a szempontból feltűnő a jelenkori társadalmi mozgalmak apolitikussága (az MTA TK Szociológiai Intézetének *Civil society and social movements in the changing democracies of Central and Eastern Europe* c., 2017. május 11-12. workshopján elhangzott előadások és beszélgetések alapján).

³² Honneth teljességgel figyelmen kívül hagyja az efféle komplementaritás lehetőségét a pozitív elismerésben, tehát hogy a megbecsültség élménye kompenzatorikus módon is megteremthető. Ennek oka, hogy érezhetően a társadalom egészét tekinti az elismerés paramétereit meghatározó „normatív közösségnek”. Ennek a csúsztatásnak is betudható, hogy társadalmi változásokat, nem magyarázza meg, hogy lehet, hogy az efféle sérelmek mégis oly ritkán váltanak ki mozgalmat. Ezzel szemben James L. Scott (1990) koncepciója az „ellenállás művészetéről” jól érzékelteti, milyen, a nyilvános térben legfeljebb kódoltan megjelenő kulturális formákat ölthet a megalázottak elégedetlensége.

intézményesülését.³³ Az elismerés politikája akkor és annyiban lehet valóban sikeres, amikor és amennyiben más, az állampolgári egyenlőséget és a politikai részvételt biztosító politikákkal (antidiszkrimináció, antiszegregáció, antirasszizmus, munkaerőpiaci és oktatási integráció, a politikai képviselőket megteremtése) együtt, azok segéderejeként alkalmaztatik.

Hivatkozások

- Állami Számvevőszék (2008) Összegző, helyzetfeltáró tanulmány A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2008/a-magyarorszag-i-ciganysag-helyzetenek-javitasara-es-felemelkedesere-a-rendszervaltas-ota-forditott-tamogatások-merteke-es-hatekonysaga/t206.pdf>
- Balogh Lídia et al (2013) Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben, Roma Integráció Évtizede Titkárság Alapítvány http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file9_hu_civil-society-monitoring-report_hu.pdf
- Barth, Fredrick (1969) *Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget. (Reissued Long Grove, IL: Waveland Press, 1998)
- Bhabha, Homi K. (1993) Culture's In Between, *Artforum International*, September [magyarul: A kultúrák átmenetei. In: Kende Anna – Vajda Róza szerk. *Rasszizmus a tudományban*. Budapest: Napvilág, 2008).
- Blum, Lawrence (1998) Recognition, Value, and Equality: A Critique of Charles Taylor's and Nancy Fraser's Accounts of Multiculturalism, *Constellations* 5(1): 51-68.
- Cooke, Maeve (1997) "Authenticity and Autonomy: Taylor, Habermas, and the Politics of Recognition" In: *Political Theory*, Thousand Oaks, April.
- Csongor Anna – Szuhay Péter (1992) Cigánykultúra – Cigánykutatások. *Budapesti Könyvszemle* 4 (2), 233-243.
- Foster, Roger (1999) "Recognition and Resistance: Axel Honneth's Critical Social Theory" In: *Radical Philosophy*, 94: 6-18.
- Fraser, Nancy (2008) *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*. London, New York: Verso.
- Fraser, Nancy – Honneth, Axel (2003). *Redistribution or recognition?: A political-philosophical exchange*. London, New York: Verso.

---

³³ Ld. a kisebbségi önkormányzati rendszert érő bírálatokat. (pl. Kállai 2005; Kovats 2000; Szalai 2000; Vízny 2015)

- Fraser, Nancy (2000) "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age" In: *New Left Review* May/June.
- Gilroy, Paul (1993) *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen (1998) "Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State" In: *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 207-236.
- Hall, Stuart (1986) Variants of Liberalism. In James Donald and Stuart Hall, eds., *Politics and Ideology*, 34-69. Philadelphia: Open University Press.
- Honneth, Axel (1996) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts* Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kállai Ernő (2005) Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. http://www.kallaierno.hu/data/files/kallai_erno_helyi_cigany_kisebbségi_onkorm_teljes_bzz+Wo.pdf
- Kertesi Gábor (1998) Az empirikus cigánykutatók lehetőségéről. *Replika*, 29. sz.
- Kovats, Martin (2000) The political significance of the first National Gypsy Minority Self-government in Hungary, *Contemporary Politics*, 6 (3), 247-262.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997) Ki a cigány? *Kritika*, 2. sz.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998) Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30. sz.
- Meehan, Johanna (1994) "Autonomy, Recognition and Respect. Habermas, Benjamin, Honneth" In: *Constellations* 1.
- Mehta, Uday Singh (1999) *Liberalism and Empire*. University of Chicago Press.
- Mill, John Stuart (1980) *A szabadságról. Haszonelvűség [On Liberty*. J. W. Parker and Son, 1859] Budapest: Magyar Helikon, 1980
- Scott, James L. (1990) *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, Yale University Press.
- Szalai Júlia (2000) Az elismerés politikája és a "cigánykérdés". A többségi-kisebbségi viszony néhány jelenkori problémájáról (p. 531-571.) In: *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. In Horváth Ágota - Landau Edit - Szalai Júlia, szerk Bp., Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó
- Taylor, Charles (1994 [1992]) "The Politics of Recognition" In: Amy Gutman ed.: *Multiculturalism and the 'Politics of Recognition'* Princeton: N.J.: Princeton University Press 1994, 26-73. [magyarul: Charles Taylor: Az elismerés politikája, in

Multikulturalizmus, szerk. Feischmidt Margit, Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997]

Young, Iris Marion (1997) Unruly categories: A critique of Nancy Fraser's dual systems theory. *New Left Review* 1/222, March-April.

Vajda Róza (2005) Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában, In: Neményi, M. – Szalai, J. szerk. *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

Vizi, Balázs (2015) Minority Self-Governments in Hungary – A Special Model of NTA? In: Tove H. Malloy, Alexander Osipov and Balázs Vizi eds. *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies and Risks*. UK: Oxford University Press.
<https://books.google.de/books?id=UgM7CgAAQBAJ&pg=PT77&lpg=PT77&dq=A+NEMZETIS%C3%89GI+JOGOK+HELYZETE+MAGYARORSZ%C3%81GON+A+JOGSZAB%C3%81LYV%C3%81LTOZ%C3%81SOK+T%C3%9CKR%C3%89BEN&source=bl&ots=FOdA-04LL5&sig=SzhDLJpzf5bAB-K66BAsaGZw4dY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewjex7SngNjSAhVDXRQKHbmfB1oQ6AEIKzAD#v=onepage&q=A%20NEMZETIS%C3%89GI%20JOGOK%20HELYZETE%20MAGYARORSZ%C3%81GON%20A%20JOGSZAB%C3%81LYV%C3%81LTOZ%C3%81SOK%20T%C3%9CKR%C3%89BEN&f=false>

Bibliográfia az elismerés elméleteihez

Addis, Adeno (1999) Individualism, Communitarianism, and the Rights of Ethnic Minorities, *Notre Dame L. Rev.* 67/3: 615-676.

Alexander, Jeffrey C. and Maria Pia Lara (1996) "Honneth's New Critical Theory of Recognition" In: *New Left Review* 220.

Barth, Fredrick (1969) *Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget. (Reissued Long Grove, IL: Waveland Press, 1998)

Blum, Lawrence (1998) Recognition, Value, and Equality: A Critique of Charles Taylor's and Nancy Fraser's Accounts of Multiculturalism, *Constellations* 5(1): 51-68.

Bourdieu Pierre (1987) What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32: 1–18.

Cooke, Maeve (1997) "Authenticity and Autonomy: Taylor, Habermas, and the Politics of Recognition" In: *Political Theory*, Thousand Oaks, April.

Critchley, Simon and Axel Honneth (1998) "Philosophy in Germany" In: *Radical Philosophy*, 89.

Foster, Roger (1999) "Recognition and Resistance: Axel Honneth's Critical Social Theory" In: *Radical Philosophy*, 94: 6-18.

- Fraser, Nancy (2000) "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age" In: *New Left Review* May/June
- Fraser, Nancy (1997) *Justice interruptus: critical reflections on the "postsocialist" condition*. New York: Routledge.
- Fraser, Nancy (2009) *Scales of justice: reimagining political space in a globalizing world*. New York: Columbia University Press.
- Fraser, Nancy (2008) *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*. London, New York: Verso.
- Fraser, Nancy – Honneth, Axel (2003) *Redistribution or recognition?: A political-philosophical exchange*. London, New York: Verso.
- Gooding-Williams, Robert (1998) "Race, Multiculturalism and Democracy" In: *Constellations* 5 (1).
- Habermas, Jürgen (1998) "Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State" In: *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, Cambridge, Mass.: MIT Press: 207-236.
- Honneth, Axel (1987) "Critical Theory" In: *The Tradition of Critical Theory*.
- _____ (1992) "Integrity and Disrespect: Principles of a Conception of Morality Based on the Theory of Recognition" In: *Political Theory* 20 (2).
- _____ (1994) "The Social Dynamics of Disrespect: On the Location of Critical Theory Today" In: *Constellations* 1 (2).
- _____ (1996) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts* Cambridge, Mass.: MIT Press.
- _____ (1997) "Recognition and Moral Obligation" In: *Social Research*, 64 (1), Spring.
- _____ (1998) "Democracy As Reflexive Cooperation: John Dewey and the Theory of Democracy Today" In: *Political Theory* 26 (6).
- Kow, Simon (1997) "The Struggle for Recognition" (review) In: *Critical Sociology* 23(3).
- Kymlicka, Will (1991) *Liberalism, Community, and Culture*, Clarendon Press.
- _____ (1988) Liberalism and Communitarianism, *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 18, No. 2 (June): 181-203.
- McCormack, Thelma (1997) "The Struggle for Recognition" (review) In: *Canadian Journal of Sociology* 22(1).

- Meehan, Johanna (1994) "Autonomy, Recognition and Respect. Habermas, Benjamin, Honneth" In: *Constellations* 1.
- Mill, John Stuart (1980) *A szabadságról. Haszonelvűség* [*On Liberty*. J. W. Parker and Son, 1859] Budapest: Magyar Helikon.
- Oliver, Kelly (2000) "Beyond Recognition: Witnessing Ethics" In: *Philosophy Today* 44 (1).
- Osborne, Peter (1996) "A Paradigm Too Far?" In: *Radical Philosophy* 80.
- Szalai Júlia (2000) Az elismerés politikája és a "cigánykérdés". A többségi-kisebbségi viszony néhány jelenkori problémájáról (p. 531-571.) In: *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. In Horváth Ágota - Landau Edit - Szalai Júlia, szerk Bp., Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Taylor, Charles (2000) "Modernity and Identity" (manuscript)
- _____ (1994 [1992]) "The Politics of Recognition" In: Amy Gutman ed.: *Multiculturalism and the 'Politics of Recognition'* Princeton: N.J.: Princeton University Press 1994, 26-73. [magyarul: Charles Taylor: Az elismerés politikája, in *Multikulturalizmus*, szerk. Feischmidt Margit, Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997].
- _____ (1989) *Sources of the Self: The Making of Modern Identity* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Young, Iris Marion (1997) Unruly categories: A critique of Nancy Fraser's dual systems theory. *New Left Review* I/222, March-April.
- Young, Iris Marion (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Walzer, Michael (1994) *Thick and Thin*. Notre-Dame: University of Notre Dame Press.
- _____ (1990) The Communitarian Critique of Liberalism, *Political Theory*, Vol. 18, No. 1. (Feb., 1990), pp. 6-23.
- _____ (1987) *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge: Harvard University Press.
- _____ (1983) *Spheres of Justice*. Oxford: Blackwell.